

Нормативно-правова база організації підготовки та атестації наукових кадрів в Україні: сучасний стан і шлях модернізації в контексті створення Єдиного європейського освітнього та наукового простору

Система підготовки та атестації наукових кадрів є надзвичайно складною соціальною системою, яка тісно пов'язана з академічною культурою країни, структурою і рівнем розвитку економіки та політичною системою. Тому реформування її в сучасних умовах є важливим завданням, яке потребує теоретичного осмислення, глибокого знання практичного досвіду функціонування і адекватних управлінських рішень. Від того, наскільки успішно й конструктивно відбудуться трансформаційні процеси в цій сфері на шляху до Єдиного європейського освітнього і наукового простору, наскільки самі українські вчені приймуть участь в їх реалізації, у значній мірі залежить майбутнє української науки, національні інтереси, доля демократії та незалежності України. У статті представлено результати аналізу сучасної нормативно-правової бази організації підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації та концептуальні засади її модернізації.

Система підготовки та атестації наукових кадрів у кожній конкретній країні пов'язана з її суспільно-культурним середовищем і виробничо-технологічною базою безліччю функціональних відносин і залежностей, тому проблеми її вдосконалення та зазначені відносини й залежності обґрунтовано займають одне з провідних місць у ряді суспільних і державних пріоритетів країн-учасниць Болонського процесу з метою створення Єдиного європейського освітнього та наукового простору.

В Україні, як і в європейських країнах, проблема вдосконалення системи підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів в останнє десятиріччя стала особливо актуальною, оскільки, по-перше, українське наукове співто-

вариство вже давно усвідомлює себе частиною загальноєвропейського наукового співтовариства в широкому розумінні, що виходить за політичні та ідеологічні рамки. А невідповідність української системи підготовки кадрів системам інших країн створює додаткові перепони на шляху плідної міжнародної наукової співпраці. По-друге, це вкрай вагома система для розвитку інноваційної економіки та українського суспільства в цілому на початку третього тисячоліття, коли головним активом розвитку стає інтелект, інформація та знання, а суспільство набуває все більш когнітивного характеру і все більш залежить від якості освіти та власної міжнародної відкритості. По-третє, це надзвичайно складна со-

ціальна система, яка пронизує всі верстви наукової та науково-педагогічної спільноти і тісно пов'язана з політичною системою, академічною культурою, з структурою і рівнем розвитку економіки країни. Тому реформування в сучасних умовах системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації є важливим завданням, яке потребує теоретичного осмислення, глибокого знання практичного досвіду її функціонування і адекватних управлінських рішень. Від того, наскільки успішно й конструктивно відбудуться трансформаційні процеси в цій сфері на шляху до Єдиного європейського освітнього і наукового простору, наскільки самі українські вчені приймуть участь в їх реалізації, в значній мірі залежить майбутнє української науки, національні інтереси, доля демократії та незалежності України.

Дискусії про необхідність вдосконалення системи підготовки та атестації наукових та науково-педагогічних кадрів у нашій країні ведуться з часів прийняття Декларації про державний суверенітет України. Але з того часу, окрім посилювання адміністративних заходів, системних змін практично не відбулося. В організаційному і методичному плані вона повністю зберегла традиційні характеристики радянської системи. У той же час українське наукове співтовариство давно сподівається, що після приєднання до Болонського процесу та внаслідок інтеграції до Єдиного європейського освітнього і наукового простору у нас буде створено чітку, прозору, демократичну та відому у світі систему підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів.

За результатами аналізу чинної системи підготовки та атестації наукових та науково-педагогічних кадрів відповідно до завдань наближення її до атестаційних процесів в рамках Єдиного європейського освітнього і наукового простору з урахуванням на-

ціональних особливостей і здобутків, а також з метою розвитку інтелектуального потенціалу України, вважаємо за необхідне висловити щодо неї наступні зауваження.

I. Визначальною рисою створеної за часи незалежності України національної системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів став її державницький характер. І тому правомірним було існування спеціального державного органу виконавчої влади - ВАК України, основними завданнями якого були загальна організація і керівництво процесом підготовки та державної атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Однак у роки незалежності цього не відбулося. До 2011 р. функції управління системою підготовки та атестації були розподілені між ВАК і МОН України і дублювалися в цих установах в частині присудження вчених звань. Зосередження функцій державного рівня з підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів в одному відомстві – МОНмолодьспорту України – виключило дублювання функцій, що, начебто, було позитивним явищем. Але, на наш погляд, це було зроблено в ході адміністративної реформи 2011 р. поспіхом і без урахування важливих факторів. Це міністерство проіснувало недовго, і наказом Президента України № 96/2013 від 28.02.2013 р. «Про деякі заходи з оптимізації центральних органів виконавчої влади» знову було створено Міністерство освіти і науки України (далі - МОН України, але коли мова йтиме про офіційні нормативні документи з підготовки та атестації наукових кадрів, видані МОНмолодьспорту України, будемо називати це міністерство). Вирішення проблем організації та управління освітою всіх рівнів (як системи дошкільного виховання, середньої, професійної і вищої освіти, так і підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації), а також проблем науково-тех-

нічного та інноваційного розвитку – це вже, як нам видається, надто широкий пласт різнопланових проблем.

II. Історично склалося, що в Україні система підготовки кандидатів і докторів наук зосереджена у вищих навчальних закладах III і IV рівнів акредитації та в науково-дослідних установах академічного й галузевого сектору науки. За даними Державної служби статистики України, в 2010 р. аспірантури та докторантури досить рівномірно розподілялися за типами закладів, при яких вони створені. Так, при вищих навчальних закладах працювало 48% (253) аспірантур та 63% (165) докторантур, при науково-дослідних інститутах, відповідно, 52% (277) та 37% (98) [1, с. 14]. У 2010 р. із загальної чисельності організацій (1303), що виконували наукові та науково-технічні роботи в країні, частка вищих навчальних закладів (вузівський сектор) становила тільки 13,6% (178 вузів), а частка організацій академічного і галузевого сектору науки - 81,5% (1062 організації) [1, с. 10]. Підготовка дисертаційних робіт, що відповідають вимогам чинних нормативних документів, передбачає активну участь аспірантів і докторантів у виконанні наукових досліджень організацій, у яких вони проходять підготовку. Як свідчать наші дослідження, що за всі роки незалежності Національна академія наук України, яка, згідно з чинним законодавством, є вищою державною науковою установою в країні, відіграє провідну роль у системі підготовки якісного наукового потенціалу вищої кваліфікації в Україні. У той же час особливе занепокоєння викликає вузівський сектор науки, де, як видно з наведених даних, кількість вищих навчальних закладів, які мали аспірантуру, на 30% перевищувала кількість вузів, які виконували наукові та науково-технічні роботи. Таким чином, в 75 вузах, де зовсім не виконувалися наукові дослідження, готувалися й захищалися кандидатські дисертації. Вибіркова перевірка також виявила

той факт, що у вищих учбових закладах, що виконували певні наукові та науково-технічні роботи, готувалися й захищалися кандидатські і докторські дисертації з таких наукових напрямів, з яких вуз не мав жодної зареєстрованої дослідницької теми. До того ж, як свідчить статистика, вузівський сектор науки не забезпечено в достатній мірі необхідним керівним, консультативним і експертним науковим потенціалом вищої кваліфікації. Така ситуація, звичайно, призводить до того, що аспіранти й докторанти, не маючи необхідної наукової та експериментальної бази для підготовки дисертації, готують переважно компілятивні роботи, що не містять нових знань і не мають наукової цінності. У результаті підготовка кандидатів і докторів наук в таких вищих учбових закладах перетворюється у псевдонауковий процес для отримання відповідних дипломів [2, с. 44-59].

Таким чином, можна стверджувати, що на відміну від західноєвропейських країн, в Україні система підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в більшій та дійсно дієвій частині історично склалася в науково-дослідних установах академічного і галузевого сектору науки, а не у вищих навчальних закладах. А двадцятирічний національний практичний досвід державної атестації в роки незалежності був набутий у спеціалізованому органі виконавчої влади – Вищій атестаційній комісії України.

III. Як свідчить хоча й недовга, але показова, практика, після передачі до МОН України функцій організації та управління системою підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, на прийняття рішень щодо організації та методики атестації наукових кадрів вищої кваліфікації почали активно впливати чинники корпоративної культури цього відомства, а саме - такого виду корпоративної культури, як «культура влади», що поширена сьогодні на теренах СНГ. Про це свідчить наступне.

Згідно з наказом міністра № 1367 від 25 листопада 2011 р., у Департаменті атестації кадрів МОНмолодьспорту України (ДАК) діють 27 експертних рад з питань проведення експертизи дисертаційних робіт у якості дорадчих органів, члени яких працюють на громадських засадах.

Для прикладу розглянемо дві експертні ради з економічних наук - Експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт з питань макроекономіки, світового господарства і соціально-економічного розвитку і Експертну раду з проблем секторального розвитку та підприємництва, склад яких було офіційно представлено на сайті МОНмолодьспорту України.

У складі першої ради працюють 28 експертів з 7 наукових спеціальностей економічної науки, з них 64% від загальної чисельності (18 осіб) – представники вищих навчальних закладів, у тому числі 50% (14 осіб) – з вузів, безпосередньо підпорядкованих МОНмолодьспорту України, 14% (4 особи) - з вузів, підпорядкованих різним відомствам, але опосередковано (в частині стандартів, акредитації, ліцензування тощо) залежних від цього міністерства, та 2 особи – представники науково-дослідних установ, підпорядкованих різним органам виконавчої влади.

У складі другої ради (28 фахівців з 6 спеціальностей) ці показники становлять, відповідно, 64% (18 осіб), 61% (17 осіб), 1 особа – представник ВР України та 1 особа з науково-дослідного інституту Міністерства регіонального розвитку та торгівлі України. З одного боку, експертів-представників вищих навчальних закладів можна вважати залежними від керівництва міністерства, і, з другого боку, такий склад ніяким чином не відповідає ступеню участі вищих учбових закладів у загальній чисельності організацій, що виконують наукові та науково-технічні роботи. Також очевидно, що в цих радах недостатнє представництво фахівців незалежних від МОН

України науково-дослідних установ, а саме, провідної системи підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації нашої країни – Національної академії наук України (28% - у першій, 32% - у другій) і фахівців галузевого сектору науки (2 особи - у першій та 2 – у другій). Таким чином, більшістю голосів можна прийняти будь-яке рішення, яке буде задовольняти керівництва ДАК і міністерства.

На наш погляд, у Експертній раді з питань проведення експертизи дисертаційних робіт з питань макроекономіки, світового господарства і соціально-економічного розвитку є недостатньою кількістю фахівців з проблем світового господарства і міжнародних економічних відносин (2 особи). В умовах активних глобалізаційних і інтеграційних процесів у всіх сферах суспільної діяльності і значного потоку дисертаційних робіт на ці теми наявність більшої кількості фахівців з цих проблем сприяла б підвищенню якості експертної роботи. Окрім цього, слід зауважити, що в обох радах не представлені спеціалісти з таких напрямків дослідження, як державна науково-технічна та інноваційна політика та механізми їх реалізації на всіх рівнях прийняття рішень, інноваційний розвиток, інтелектуалізація світового господарського розвитку, міжнародний науково-технологічний обмін і т.п., що, як свідчить практика, відбивається на процесі прийняття адекватних атестаційних рішень.

IV. Згідно п. 11 Положення про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт МОНмолодьспорту України (наказ №1058 від 14.09.2011 р.) “Для розгляду дисертації та документів атестаційної справи, що надходять до експертної ради, голова ради (за його відсутності – заступник) за узгодженням з МОНмолодьспортом призначає експерта (експертів)” зі свого складу, який (п. 12) “аналізує якість підготовки дисертаційної роботи та автореферату...;

оцінює наукову та практичну цінність дисертації, а також ступінь новизни отриманих результатів, достовірність її висновків та рекомендацій... готує проект атестаційного висновку. Якщо атестаційний висновок експертної ради позитивний, то експертна рада вносить МОНмолодьспорту пропозиції, щодо затвердження рішення спеціалізованої вченої ради і видачі диплома про науковий ступінь. Якщо встановлено, що експертизу дисертації у спеціалізованій вченій раді проведено неякісно, висновок зазначеної ради недостатньо аргументований, то експертна рада вносить МОНмолодьспорту пропозиції щодо скасування рішення спеціалізованої вченої ради і відмови у видачі диплома про науковий ступінь” [3].

Але, як свідчить практика, корпоративна культура міністерства така, що робота “узгодження з МОНмолодьспорту” полягає в тому, що експерта рекомендує (або фактично призначає) представник відповідно відділу ДАК, а експертна рада формально затверджує це рішення. Таким чином, це призвело до того, що члени експертної ради (доктори наук і професори) стають просто статистами.

Зазвичай для оцінки дисертації призначається один експерт (іноді – два експерти, якщо робота виконана на стику двох суміжних спеціальностей). Не рідкісні випадки, коли експертами призначаються науковці, які за профілем своїх наукових досліджень далекі від об’єкту і тематики досліджень, представлених у дисертації, навіть коли наукові спеціальності співпадають. А отже, проекти атестаційних висновків, які готуються для експертної ради, у такому випадку не завжди адекватні дійсності. Але корпоративна культура експертних рад така, що, поважаючи думку одного свого колеги, більшістю голосів експертна рада затверджує цей проект. Це потім створює багато безпідставних проблем для спеціалізованої вченої ради, де відбувався захист, та викликає потік апеляцій до Атестаційної колегії

міністерства. Для підтвердження цієї тези звернемося, наприклад, до Наказу міністра освіти і науки, молоді та спорту України № 53 від 25.01.2013 р. про затвердження рішень Атестаційної колегії міністерства, за яким було створено 7 апеляційних комісій для розгляду апеляцій на рішення Атестаційної колегії МОНмолодьспорту, а одному здобувачеві відмовлено в утворенні апеляційної комісії. Такої кількості апеляцій та апеляційних комісій у колишньому ВАК України не збиралося, здається, й за рік.

Згідно з п. 11 Положення про спеціалізовану вчену раду (наказ №1059 від 14.09.2011р.) “спеціалізована вчена рада утворюється МОНмолодьспортом у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації та наукових установах..., що проводять фундаментальні та прикладні наукові дослідження, мають достатній рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення для підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації”. Пункт 2.1 Положення гласить, що “членами ради можуть бути вчені, які активно проводять наукову роботу у відповідній галузі науки”. Кожний офіційний опонент (п.3.8.) “на основі вивчення дисертації та праць, опублікованих за темою дисертації, подає до ради відгук, у якому визначаються ступінь актуальності обраної теми, обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна...”. Прилюдне обговорення дисертації (п.4.5), у якому “мають право взяти участь усі присутні на засіданні: члени ради – доктори наук зі спеціальності, за якою підготовлена дисертація, повинні під час засідання обов’язково встановити рівень теоретичної підготовки, його особистий внесок у розв’язання наукової проблеми...”. При позитивному рішенні у висновку спеціалізованої ради “повинні бути викладені найсуттєвіші наукові результати, які одержав здобувач особисто, оцінка їх достовірності та новизни, значення для

теорії і практики та рекомендації щодо використання” (п. 4.6) [4].

З цих чинних офіційних нормативних документів щодо атестації наукових кадрів є очевидним дублювання функцій експертної ради і спеціалізованої вченої ради з контролю якості дисертаційних робіт. А існуюча практика свідчить, що думка одного члена експертної ради (можливо, недостатньо обізнаного з певного наукового напрямку чи господарської галузі дисертаційного дослідження, що рецензується) може переключити компетентне рішення багатьох учених, які дійсно вивчають такі ж об'єкти і досліджують подібні проблеми, що й здобувач наукового ступеню.

На наш погляд, по-перше, це є офіційно регламентованою неповагою до офіційних опонентів і колег зі спеціалізованої вченої ради, яка в повному розумінні слова дійсно є спеціалізованою, за виключенням випадків, коли спеціалізована вчена рада утворена в нелегітимний спосіб. Нажаль, такі приклади є (з офіційних джерел відома активно діюча з 2010 р. спецрада наукової організації, у якій працює чотири штатних доктори наук, а присуджує ця рада наукові ступені з трьох наукових спеціальностей), або спецрада діє в тих вищих навчальних закладах, які не виконують наукові і науково-технічні роботи за певними науковими напрямками. По-друге, це є марною тратою робочого часу, відведеного на процес атестації, експертів-членів ради іншої спеціалізації і, по-третє, це марна трата коштів.

V. У Положенні про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт у п.2 сказано, що експертна рада у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України. Тому викликає подив п. 20 Положення, який гласить: “Інформація, пов’язана з розглядом дисертацій та атестаційних справ, розголошенню не підлягає. У разі порушення цієї вимоги...

МОНмолодьспорту може прийняти рішення про виведення експерта зі складу експертної ради” [3].

На наш погляд, зміст п. 20 Положення про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт щодо членів експертної ради протирічить ст. 34 Конституції України, де записано: “Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір”. А що стосується здобувачів наукових ступенів, то цей пункт протирічить ст. 32, яка гласить “Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею” [6].

Треба ще нагадати авторам цього Положення, що в Конституції України є стаття 1, де записано: “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава” [6]. Демократія передбачає відкритість і прозорість прийняття рішень. Їх відсутність сприяє корупції, яка досягла в Україні свого апогею і, як свідчать численні соціологічні дослідження, не обійшла стороною вищу освіту й науку.

VI. Заслугує окремої уваги питання вартості роботи експертних рад з питань проведення експертизи дисертаційних робіт при МОН України. Згідно з п. 4 Положення про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт вищий навчальний заклад чи наукова установа, “наукового працівника якої введено до складу експертної ради, забезпечує його участь в засіданнях експертної ради” [3]. Середня чисельність однієї експертної ради складає 28 осіб, сумарна чисельність членів усіх експертних рад більше принаймні 750 осіб. Прикладом для розгляду візьмемо також дві ради з

економічних наук - Експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт з питань макроекономіки, світового господарства і соціально-економічного розвитку і Експертну раду з проблем секторального розвитку та підприємництва. У цих радах задіяні фахівці з різних міст України. Частка членів рад з обласних центрів складає 40% в Експертній раді з питань макроекономіки, світового господарства і соціально-економічного розвитку і 46% - в Експертній раді з проблем секторального розвитку та підприємництва. Якщо припустити, що в інших радах пропорції подібні, то на одне одноденне засідання всіх експертних рад мають приїхати близько 300 осіб. На це в умовах України потрібно витрати більше 220 тис. грн. (з розрахунку 750 грн. на одну особу на одне відрядження). За даними офіційного сайту міністерства «відповідно до графіка, затвердженого МОНмолодьспортом», протягом 2012 р. було проведено 151 засідання експертних рад. Отже, тільки витрати на відрядження до Києва членів експертних рад, які мешкають в інших містах України, у 2012 р. склали близько 1,5 млн грн. А якщо до цієї цифри додати ще сумарну вартість, як мінімум, заробітної плати одного робочого дня кожного експерта (410 грн на день), що не відпрацьовано за основним місцем роботи в день засідання ради, яка, за нашими оцінками, перевищує 1,7 млн грн, то загальні витрати на функціонування експертних рад у 2012 р. становили більше 3,2 млн грн. І тут треба акцентувати увагу, що ці витрати - це прямі втрати з організаційних причин з сфери науково-технічної діяльності.

Щоб оцінити масштаб цих втрат звернемося до Закону України «Про державний бюджет України на 2013 рік» [5]. Відповідно до цього Закону видатки бюджетних коштів МОН України за статтею «Державна атестація наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, ліцензування, атестація та акредитація навчаль-

них закладів, визнання і встановлення еквівалентності документів про освіту, виданих навчальними закладами іноземних держав, проставлення апостиля» (код програмної класифікації видатків - 2201510, код функціональної класифікації - 0990) з Загального фонду становлять 1,8 млн грн [5]. На наш погляд, в умовах ринкової економіки і постійного недофінансування сфери науково-технічної діяльності такі загальні річні витрати на функціонування експертних рад з питань проведення експертизи дисертаційних робіт МОН України (більше 3,2 млн грн) є занадто великими, майже вдвічі перевищують державні витрати на реалізацію всіх функцій міністерства з атестації кадрів, ліцензування, акредитації навчальних закладів тощо, і це змушує замислитися над доцільністю існування в такому вигляді експертних рад і такої організації експертної роботи.

Таким чином, урахування всіх вищевказаних негативних аспектів формування і функціонування експертних рад з питань проведення експертизи дисертаційних робіт МОН України додає впевненості в тому, що це чисто декоративний громадський додаток до адміністративної системи, який не має серйозних важелів дії. А в умовах ринкової економіки, недостатнього фінансування науково-технічної сфери, недосконалість нормативно-правової бази, закритості і непрозорості прийняття рішень, а також при наявності високо розвинутих інформаційних засобів - це недозволенна розкіш, зручне місце і засіб для тінювих дій, що потребує негайної реконструкції.

На наш погляд, для зниження вартості вибіркової експертизи дисертаційних робіт на державному рівні, підвищення прозорості і відкритості процесу вибіркової експертизи дисертацій на здобуття наукового ступеню доктора наук, що знаходяться в стадії затвердження рішень спеціалізованих вчених рад, доцільно скористатися досвідом Нідерландів. За даними Інтернет-

видання «Експатика» у цій країні дисертації збираються в єдину електронну базу даних, і кожний уповноважений експерт або зацікавлений науковець може отримати доступ до цієї бази і ознайомитися не тільки з новими дослідженнями, а й надіслати на них свою рецензію або відгук. Цей процес треба добре продумати та пристосувати до умов соціальних відносин у науці в нашій країні, але, безумовно, він буде сприяти демократизації процесу атестації наукових кадрів вищої кваліфікації та запобігати застосуванню різних тіньових схем у цій справі.

VII. Центральна ланка захисту дисертацій і присудження наукових ступенів - це спеціалізована вчена рада.

Пункт 1.8. Положення про спеціалізовану вчену раду (затверджено наказом МОНмолодьспорту України № 1059 від 14.09.2011 р.), на відміну від Положення про експертну раду, гласить: «Робота ради має відкритий характер. Про її засідання інформується наукова громадськість. Обмеження щодо присутності на захисті дисертації будь-яких осіб не допускається. Здобувач має право ознайомитися з усіма матеріалами ради щодо захисту його дисертації...». Зміст цього пункту відповідає Конституції України і запобігає багатьом проявам корупції.

У пунктах 2.5 і 2.6 Положення зазначено, що «склад докторської ради становить не менше шести докторів наук із кожної спеціальності за профілем ради...», а «склад кандидатської ради становить не менше п'яти фахівців з кожної спеціальності за профілем ради, серед них – не менше чотирьох докторів наук, з них дві третини – доктори наук з даної спеціальності, які активно проводять наукову роботу...». З цих пропорцій випливає наступне. Якщо рада приймає до захисту докторські дисертаційні роботи з однієї спеціальності, то вона може бути сформована у складі шести-семи осіб (шість докторів наук-членів ради і вчений секретар, який може бути кандидатом наук),

а з двох спеціальностей – у складі 12-13 осіб, з трьох – 18-19 осіб. Аналогічні розрахунки можна зробити і для кандидатських рад. Тому не зрозумілим стає зміст п. 2.8. Положення про спеціалізовану вчену раду, у якому записано: «Рада формується у складі 15-25 осіб з рівномірним представництвом фахівців з кожної спеціальності». На наш погляд, така велика та непропорційна кількості спеціальностей за профілем ради чисельність висококваліфікованих науковців в одній спецраді – це нерациональне використання наукового потенціалу й марна трата часу фахівців спеціалізації, відмінної від дисертації, що захищається, які мають бути обов'язково присутніми при захисті.

Україна є країною-учасницею Болонського процесу, і, якщо адаптувати систему підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації до європейської практики, то необхідно демократизувати на західний зразок і сам процес захисту дисертацій на здобуття вчених ступенів. Створення постійно діючих великих спеціалізованих вчених рад є національною традицією, яка лишилася нам у спадок з часів планової економіки, відповідного бюджетного фінансування та відсутності інформаційних технологій.

Тому вважаємо раціональним, що необхідна кількість обов'язково присутніх при захисті дисертації членів спецради – докторів наук з тієї спеціальності, за якою захищається дисертація, має бути не більше 6 осіб, а присутність членів спецради іншої спеціалізації на цьому захисті не обов'язкова, але при наявності бажання вони можуть бути присутніми, виступати або надсилати свої відгуки щодо дисертації електронною поштою вченому секретарю. Треба надати право науковим організаціям і вищим навчальним закладам III-IV рівня акредитації створювати спецради як постійно діючі на визначений термін (можливо за однією, двома чи трьома спеціальностями певної галузі науки), так і одноразового

скликання для захисту конкретної дисертації. Але ці два типи спецрад мають право на існування тільки за тими напрямками науки, за якими організація виконує державно зареєстровані науково-дослідні роботи. Також треба надати спеціалізованим вченим радам право остаточного присудження наукового ступеню доктора філософії.

Сьогодні ХХІ століття, в Україні панує ринкова економіка, широко використовуються розвинуті інформаційні технології, а потенційні джерела тінювих схем у системі підготовки та атестації наукових кадрів є чітко видимими, тому європейські практики захисту дисертацій і присудження наукових ступенів можуть служити наглядним прикладом для вдосконалення системи організації підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації.

В Україні вже давно назріла необхідність прийняття закону “Про підготовку та атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації”. Вона зумовлена тим, що нині ці питання регулюються різними законами, підзаконними актами та відомчими нормативними документами, прийнятими, по-перше, більш десятиліття тому, а, по-друге, навіть прийняті в останні роки не додали нічого, крім підсилення адміністративного тиску на застарілу радянську схему організації підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, і вже стали неадекватними умовам ринкової економіки, сучасному стану речей у цій системі та міжнародній практиці.

А з ліквідацією ВАК України, яка хоча б деякою мірою намагалася зберегти національні здобутки в цій сфері, і з передачею її функцій до МОН України діють ще накази міністерства, розроблені без урахування практичного досвіду та міжнародних практик. Вони, по-перше, часто несуть суто косметичні поправки до методологічно застарілих нормативних документів, а, по-друге, термін їх життя дуже короткий із-за швидкого внесення змін.

Недосконалість діючої на їх основі системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації та бюрократичні перешкоди (часто штучно створені) атестаційному процесу не сприяють розвиткові якісного науково-технічного потенціалу, підвищенню престижу наукової і науково-педагогічної праці, а також заважають стійкому поступу української науки до Єдиного європейського освітнього та наукового простору.

На сьогоднішній день до Верховної Ради України подано три законопроекти «Про вищу освіту», які зареєстрували: група депутатів з Партії регіонів (М. Сорока, С. Ківалов та Г. Калетнік), група опозиційних депутатів під керівництвом теперішнього керівника профільного комітету парламенту Л. Гриневич та проект, поданий В. Балогою і підготовлений на основі міністерського тексту групою під керівництвом ректора НТУ “КПІ” М. Згуровського. Щодо системи підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації ці проекти також мають суто косметичний характер, імітують прихильність до Болонських трансформацій у частині назви наукових ступенів (доктор філософії та доктор наук), зберігають існуючу централізовану систему управління, не змінюють по суті та не демократизують на західний манер систему підготовки та захисту дисертацій. Проекти опозиції та групи, що працювала у стінах НТУ “КПІ”, є прогресивними в питаннях надання права університетам самостійно визнавати іноземні дипломи про наукову ступінь та відповідно приймати на роботу іноземних спеціалістів на тих же умовах, що й вітчизняних викладачів. Натомість, проект депутатів-регіоналів не має нововведень і оминає Болонський процес, як і чинне законодавство.

Виконаний автором порівняльний аналіз показав, що нормативно-правове забезпечення системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфіка-

ції в Україні в значній мірі відповідає сформульованим у ході Болонського процесу принципам організації докторської освіти [2, с. 68–95]. Однак ряд принципів, що стосуються ринкових аспектів цієї системи, а саме - вплив ринку праці, працевлаштування, питання мобільності пошукачів наукових ступенів, наявність інноваційних освітніх структур, розподіл відповідальності за якість підготовленої дисертації та її експертизу тощо - з відомих причин відсутні в українському нормативно-правовому полі.

Тільки взаємозв'язок, виключення дублювання та чітке, якісне виконання своїх функцій кожною ланкою є обов'язковою умовою успішної роботи всієї системи підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації. Головна проблема атестації – це забезпечення високої вимогливості до дисертаційних робіт. Існуюча багаторівнева відповідальність є нерациональною як з організаційної, так і з економічної точки зору, веде до невинновданого дублювання експертних робіт і можлив сті використання різних тінювих методів оцінки.

1. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні*. 2010. [Електронний ресурс]. – URL: www.ukrstat.gov.ua.

2. *Лобанова Л. С. Системы подготовки научных кадров в европейских странах и Украине: сравнительный анализ в контексте формирования Единого европейского образовательного и научного пространства / Л. С. Лобанова [науч. ред. Б. А. Малицкий]*. – Киев: ДП «Информационно-аналитическое агенство», 2010. – 100 с.

3. *Положення про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (Наказ міністерства №1058 від 14.09.2011 р.)*. [Електронний ресурс]. – URL: www.mon.gov.ua.

4. *Положення про спеціалізовану вчену раду (Наказ міністерства №1059 від 14.09.2011 р.)*. [Електронний ресурс]. – URL: www.mon.gov.ua.

5. *Закон України “Про державний бюджет України на 2013 рік”*. [Електронний ресурс]. – URL: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/5515-17.

6. *Конституція України*. [Електронний ресурс]. – URL: www.zakon.rada.gov.ua/go/254k.

Одержано 02.04.2013

Л. С. Лобанова

Нормативно-правова база організації підготовки та атестації наукових кадрів в Україні: сучасний стан і шлях модернізації в контексті створення Єдиного європейського освітнього та наукового простору

Система подготовки и аттестации научных кадров является чрезвычайно сложной социальной системой, которая тесно связана с академической культурой каждой страны, структурой и уровнем развития экономики и политической системой. Поэтому реформирование ее в современных условиях – это важное задание, которое нуждается в теоретическом осмыслении, глубоком знании практического опыта функционирования и в адекватных управленческих решениях. От того насколько успешно и конструктивно произойдут трансформационные процессы в этой сфере на пути к Единому европейскому образовательному и научному пространству, насколько сами украинские ученые примут участие в их реализации, в значительной степени зависит будущее украинской науки, национальные интересы, судьба демократии и независимости Украины. В статье представлены результаты анализа современной нормативно-правовой базы организации подготовки и аттестации научных кадров высшей квалификации, сформулированы концептуальные основы ее модернизации.